

PALÓCOK A KÁRPÁTALJÁN?

BALOGH LAJOS

1. Lizanec Péter kéziratának, a Kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának szerkesztése közben figyeltem föl arra, hogy a 36 kutatópont közül kettő — Rákos és Nagydobrony — palócos jellegű tájnyelvi sajátosságokat mutat. Rákos Munkács közelében fekszik az Ungvárra vezető út mentén, Nagydobrony pedig mintegy 6 ezer lelket számláló település félúton Csap és Munkács között. Tudomásom szerint az eddigi történeti, néprajzi és nyelvészeti szakirodalomban nemigen esett szó arról, hogy palócok élnek a Kárpátalján. Természetesen most itt nincs lehetőség a teljes szakirodalom áttekintésére, csupán két ide vonatkozó munkára hivatkozom.

Horváth Katalin A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere című egyetemi jegyzetében (Uzshorod, 1976.) ezt írja: „Az uzshorodi kerületi V. Dobrony és mukacsevői kerületi Rakosino nyelvjárásában általánosan elterjedt az *a* illabiális ejtése: *á* (*kászá, náppál, káláp* stb.)” (i. m. 16); továbbá „Palócos jellegű illabiális *á*-zásával nyelvjárásszigetet képez a mukacsevői kerületben Rakosino és az uzshorodi kerületben Vel. Dobrony (i. m. 55). Palóc vonatkozásban a legutóbbi időszak egyik igen jelentős vállalkozása a Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága által irányított palóc kutatás, amelynek eredményeként három terjedelmes kötet már nyomtatásban is megjelent. Az I. kötetben (Palócok I. Kutatástörténet, föld és nép. Szerkesztette Bakó Ferenc. Eger, 1989. 443 oldal) Paládi-Kovács Attila részletesen foglalkozik a palóc föld kiterjedésével (i. m. 137–67.) és a palóc kirajzásokkal (i. m. 169–212.). Ez utóbbi tanulmányában 116 települést tart számon a tulajdonképpeni palóc föld határain kívül, ahova a XVII. század végétől, zömmel azonban a XVIII. és a XIX. század fordulóján jelentős számú palóc telepések érkeztek, és találtak új életlehetőségeket maguknak. A kárpátaljai Rákos és Nagydobrony nem szerepel az említett falvak között. Ugyanitt az I. kötetben az általam írt fejezet (i. m. 345–77.) a palóc nyelvjárásokat tárgyalja, belső tagolódásukat, területi kiterjedésüket, de ebben sem esik szó a kárpátaljai palócokról.

Az elmúlt évben az említett két falu közül sikerült eljutnom az egyikbe, Nagydobronyba, ahol nemcsak szubjektív élményeket gyűjtöttem a helyi nyelvjárásról, hanem mintegy 2 óras magnetofonfelvételt is készítettem. Ennek lejegyzése folyamatban van, a dokumentum értékű szöveget a készülő kárpátaljai nyelvjárás olvasókönyvben szeretném megjelentetni. A látogatásra és természetesen a hangfelvételekre támaszkodva megpróbálom most

röviden összefoglalni első benyomásaimat a nagydobronyi nyelvjárásról, annak előrebocsátásával, hogy ez a futó áttekintés semmiképpen sem helyettesítheti a tüzetes vizsgálatokat. Részletes kutatómunkára van ugyanis szükség, amelynek során föl kellene tárni a két falu nyelvjárásának hangtani, morfológiai és lexikai sajátosságait, tisztázni azt, hogy valóban palóc típusú tájnyelvről van-e szó vagy sem. Hogyha igen, akkor nem nélkülözhetjük a kontrasztív egybevetést a keleti, déli, közép- és nyugati palóc nyelvjárásokkal, abból a célból, hogy melyikhez áll közelebb, melyikkel rokonítható vagy azonosítható. Nyilvánvaló, hogy ez a nyelvészeti feltáró munka csak egy része lenne egy olyan átfogó vizsgálatsorozatnak — helytörténeti, néprajzi, antropológiai és egyéb más kutatásokról lehet szó —, amelynek célja a két falu sziget jellegének földérítése. Ősi települések-e, vagy bevándorolt a lakosságuk, ha az utóbbi igaz, akkor mikor, hogyan, milyen körülmények között kerültek palócok a Kárpátaljára. Nagyon keveset tudunk még jelenleg minderről, ezzel a rövid kis cikkel is inkább csak a kutatók figyelmét szeretném felhívni a kínálkozó lehetőségre.

2. Azok körében, akik még beszélnek az archaikus nyelvjárást, valóban eléggé általános az illabiális *á* használata. Ez hangszínében, realizációjában megegyezik a palóc ajakkerekítés nélküli *á*-val: *á mág, pápriká, ásztát, Nagydobronybá, fokozatosábbán, ugyanászt, ámábul, hátyták, csintálán, áz^aótá* stb. Előfordul természetesen labiálisabb ejtésmód is: *az, oda; csák á, ázér, utánná* stb.

A palóc nyelvjárások másik karakterisztikus sajátága a hosszú labiális *ā* hang *á* helyén. Vizsgálatunk szempontjából nem közömbös tehát, hogy milyen ennek a realizációja itt Nagydobronyban. A spontán megfigyelés és a magnóról lejegyzett szövegek is azt bizonyítják, hogy korántsem tapasztalható ebben a tekintetben olyan egyértelmű labialitás, mint általában a palóc területeken. Gyakori a köznyelvvivel megegyező *á* és átmeneti variánsként az *á* és *ā*. Nem mondható teljesen általánosnak, de azért előfordul a hosszú labiális *ā* és kettőshangzós megoldásként az *ā^o*, *ā^o* is *á* fonéma helyén. Példák: *hozzá, cérnára, já^o ára ván; ásztán, fáoliát, páprikát, dárált, ut^aójján, utánná, hārom, februār, tārroljuk; kápā^olni, sājā^oāt, fā^orāsztó* stb.

A középső nyelvállású hosszú magánhangzók helyén a diftongizálás általános lehetett vagy lehet az archaikus kiejtésben. Hangfelvételeimen azonban bizonyos fokú visszafogottság tapasztalható ebben a tekintetben még aránylag jó adatközlőknél is: *szóval, kárózni, idő, ězēlőt, szépen, hédbe* stb.; de jobbára inkább csak *ó* és *ő* helyén hallottam záródó kettőshangzókat is: *v^aótunk, já^o, főüdet*. Különösen figyelemre méltó az egyik adatközlőm, Szanyi Borbála esete, aki igen szépen beszél a helyi nyelvjárást, ennek ellenére különösen a szövegfölvétel kezdetén meglehetősen kevés kettőshangzót

ejtett. Amikor a jelenlevő kis unoka hozzá akart nyúlni a magnetofonhoz, tölem elfordulva a vejehez szólt, most már erőteljes diftongusokkal: *Jaózsi, híját. . . hit ki csak a kisfijút ęty kicsit, vágy az ánnynának száójjá!* | *Nę nyuj hozzā, jaq!*

Nagyon lényeges kérdés, hogy a zárt *ę* önálló fonéma-e Nagydobronyban vagy sem, mert a palóc területek legnagyobb részén igen határozottan jelen van az *e ~ ę* fonológiai ellentét. Ennek eldöntése még további vizsgálatokat igényel. Az eddigi szöveglejegyzéseim inkább azt bizonyítják, hogy az *e*-féle hangok körében a zárt realizáció nem köthető határozott pozíciókhoz, lényegében mindenütt megjelenhet az egészen zárt *ę* is. A már említett Szanyi Borbála például alsó nyelvállású nyílt *e*-t szinte nem is ejt, leggyakoribb nála az *ę* és *ę*. Igaz viszont, hogy az etimológikus zárt *ę*-k realizációi többnyire zártabbak: *ę* és *ę*. Lássunk ezekre is néhány példát: *ęlején, mer* 'mert', *ęrtéktelen, rettenetes, levellel, negyven; kęzdęni, bęlkękęrül, lęhęt, męlęgnél, ęgyędül, ęrtéktęlęnsęge, hęszhęjjelel, tęnylęg, szęptęmbęr, ęz lęssz; bęcsęs, szęggyük, mindęn, lęd bęlölę, nęm, ęsęt* stb.

A *-k* többesjel és a birtokos személyragok után a relatív tőhöz a *-t* tárgyrag középzárt kötőhangzóval kapcsolódik: *márkokot, mágunkot, másikot, kęzünköt*. Az *s* képzős melléknevekhez a módhatározó ragja szintén középzárt formában illeszkedik: *fokozátoson, mágyároson, tęjffęlęsęn, turóson, mákoson, dijóson*. A *-juk* birtokos személyrag (csak erre van példám) nyíltabb magánhangzóval használatos: *paprikájok*. A köznyelvinél ugyancsak nyíltabb hangzó van a *bęlöl* 'belül', *álól* 'alul' határozószókbán. Egyes időtartamváltó szótövekben hiányzik a váltakozás, valójában ezek a névszótövek egyalakúak: *keves, nehéz, ęlęk sokat* 'elég sokat', *szękęrrę* (az utóbbiban a hosszúság az *r* nyújtó hatása miatt jelentkezik). Az *-ért* rag magánhangzós végű szótövekhez nyújtás nélkül csatlakozik: *kęzimunkáer*. Többes szám első személyben az igei személyrag *juk* helyett *-uk*: *kiformáluk, męk tuduk ęnni, nęm tuduk tisztárá mosni*. Egyes igékhez a főnévi igenév képzője kötőhangzó nélkül kapcsolódik: *ráöntni, kęményitni*.

Érdeemes lesz részletesebb vizsgálatokat végezni a mondatban körében is. Most csak a kettős tagadás jelenségére szeretném fölhívni a figyelmet, valójában arra, hogy a *sem* helyett általánosan elterjedt a *se nem*: *ęm még mos sę nęm áttám vóna a lányomát; vęcę sę nęm vólt; ęty székhęsz sosę nęm ültünk*. Gyakori az inkongruencia, főként az alany és az állítmány egyeztetésének a hiánya. Erre nagyobb mennyiségű szövegből lehet majd példákat gyűjteni: *męg nekęm mindig vån a régiből* | *lępędők; a rongyok mār kęszęn vån a pokrócnák; hát 'hát' vån is tálám mindęn falunák különlęgęs* | *szokásái; a többi zsidók vólták 'a többiek. . .'*

3. Az itt felsorolt néhány hangtani, alaktani és mondattani jelenség közül az alábbiak kapcsolhatók a palóc nyelvjárástípusokhoz, illetőleg azok valamelyikéhez: az illabiális *á*-zás; *á* fonéma helyén az *ā*, *ā^o*, *ao* (bár ez korántsem olyan elterjedt, mint a palócban); a *márkokot*, *kezünköt*-féle alakok; a *fokozatosan* stb. módhatározó; a *szeker* tőtípus; az *-ért* rag toldalékolása: *munkáér*; a *tuduk*-féle igealakok és az inkongruencia. Azt hiszem, ennyi adat nagyon kevés annak eldöntéséhez, hogy vajon a nagydobronyi nyelvjárás melyik jelenlegi palóc nyelvjárástípussal azonosítható, melyikhez áll közelebb. Ehhez nemcsak az azonosságokat, de a különbözőségeket is figyelembe kellene venni, például azt, hogy Nagydobronyban nincs palatalizáció (*gyió*, *tyűkör*), nem ismeretes a *ly* hang, ismeretlen a *bossó*-féle asszimiláció, a *letálább* stb. Főleg az utóbbi negatívumok miatt, nagyon óvatos előrejelzésként megkockáztathatjuk, hogy talán inkább a keleti, borsodi palóccal mutat számottevőbb azonosságot Nagydobrony nyelvjárása.